

HERCZEG ÁKOS

Lírai hang olvashatósága én és individuum határterületén

VALLOMÁS ÉS „EMBER-TELENEDES”
A SZERETNÉM, HA SZERETNÉNEK CÍMŰ VERSBEN¹

Egyre valószínűbb, hogy Ady költészetének megítélésekor nem kerülhető meg, hogy újra és újra művészet és élet bonyolult összefonódásának kikérdezésére kelljen vállalkozni. Mindez nem pusztán az életrajz és az életmű recepciótörténetileg rögzült kölcsönhatása miatt tűnhet szükségszerűnek, hanem mert gyakran maguk a versek is a költői szó mint vallomástétel és mint művészi produktum olyan elvi különbségéből indulnak ki, ahol ez utóbbi éppen a lírikus alakjára való visszaolvashatatlanosság poétikailag relevánssá váló mozzanata által lesz kitüntetetté. Hogy az Ady-líra ilyen irányú vizsgálata kellően megalapozottnak tűnhet, azt az is mutatja, hogy már a nevezetes 1906-os színre lépés a korai kötetek „előírászerű” élménylírai dikciójának látványos visszavonása a grammatikai természetű, illetően „személytelen” (az empirikus ént hangsúlyozottan nem utánalkotó)² versalany elismeréseként is felfogható. Ugyanakkor a romantikus költészet alapvetően önkimondó hagyományát a szecessziós művészet(kultusz) jegyében hátrahagyó *Új versek* úgy húzott határvonalat hétköznapi élet és a költői én(ek) által elbeszél, autonóm művész-univerzum közé, hogy akár a Léda- vagy a Párizs-verseket, akár a szülőfaluba való hazatérés költői szólamait vesszük alapul, ástilizáltan ugyan, de végeredményben megőrződött a lírai személyesség emlékezete is (mégpedig annak jegyében, hogy a líra voltaképp az élet leképezője, titkainak esszenciális hordozója). Lényeges különbség azonban, hogy ezen keresztül magától értetődően nem a költő élete tárul fel; annak kitüntetettsége csak a másként látás médiumaként értett művésznek szól, aki a konvenciók ellenében képes a tapasztalati valóságon túli belátásoknak hangot adni.³

Az életrajzi referenciák szövegbeíródása, a személyiség művészi transzformációja ezzel együtt még nem vonja maga után a kétféle én felcserélhetőségét az olvasás során. Hogy az „önkifejezés” eme gyanúja mégis régóta vissza-visszatérő eleme a szakirodalomnak, az éppen az Ady-líra azon „implicit tudásáról” árulkodik, hogy a költői szereplésítés valójában képes elfedni a vallomásosságban kódolt szingularitás és grammatikai univerzalitás, tropológia és antropológia feszültségét (vagyis tud *úgy tenni*, mintha a szöveg felfogható volna a beszélő

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Metapoétika*, Kalligram, Pozsony, 2007, 124.

³ KIS PINTÉR Imre, *Ady Endre. Pályakép kísérlet* = Uő., *Esélyek*, Magvető, Budapest, 1990, 233–269, 244.

identifikációjaként).⁴ Az *Új versek* részben minden bizonnyal azzal írja fölül a korai kötetekhez képest a befogadói elvárásokat, hogy módszeresen ellenáll⁵ a szubjektum jelentette „üres hely” automatizálódott kitöltésének, s – gátolva a kettő szétválasztását – rendre a biográfiai referencia és a megalkotott fiktív én egymást keresztező olvasásában sokszorozza föl a vers értelemlehetőségeit. Ellenben az is szembetűnő, hogy a „hang egyediségének illúzióját egyszerre állító és cáfoló”⁶ versbeszéd (mely tehát egy időben kelti a személyesség és a személytelenség benyomását) a második, harmadik kötettől kezdődően egyre gyakrabban kezdi működtetni az öntematizáció különféle poétikai eljárásait (pl. a tulajdonnév inskripciója, a szerzői én konkrét megidézése stb.). Ilyen módon az alkotót mintegy a vers fiktív elemeinek sorába emelő gesztusok révén a korban szokatlan radikalitással adva hangot annak a líraelméleti evidenciának, mely szerint a versben megszólaló sosem lehet azonos a vers „rögzítőjével”.

Ady lírájának újszerű vonása tehát, hogy reflektál a versben megszólaló hang és a szerző evidens összetartozásának illuzórikusságára. Az én centrális pragmatikai helyzete mint az Ady-költészet egyik közismert jellemvonása végeredményben épp fordítva, az én eliminációját teszi láthatóvá, nevezetesen, hogy az önkifejezés hagyományos médiuma e szerint legfőképp a szubjektum megmutatkozása elé gördít akadályt, vagyis a megmutatkozás helyett az önelrejtés válik általa lehetségessé, pontosabban kikerülhetetlenné.⁷ A biográfiai és a lírai én eme deklaratív különválasztása, ami tehát mindenekelőtt az írott szöveg⁸ medialitásának következménye, és egyúttal az olvasásra, értelmezésre szánt ennek történő befogadói hangkölcsonzés kalkulálhatatlan jellegének elismerését jelenti, számos esetben mégiscsak a kettő összetartozását, szétszalazhatatlan természetét rögzíti. Mégpedig annyiban, hogy a kötetben szereplő szerzői név kitörölhetetlen deixise a költészetbe írt individuális élet egyfajta visszatükröződéseként dinamizálja a romantikus én-beszédet különböző ének széthangzó beszédvé alakító, különféle szövegen kívüli referenciák alapján a szerzői én egyfajta illúzióját (egy tulajdonképpeni Ady-figurát) megteremtő, úgyszólván a személytelenedés felé haladó líra olvasatát. A következőkben mindenekelőtt Ady középső korszakának egyik olyan alkotása kerül előtérbe, amely miközben látszólag „rehabilitálja” a vallomáslíra hagyományát azáltal, hogy eltünteteti empirikus és lírai én távolságát, ezalatt éppen a kitérülködés, a költészet általi megmutatkozás reflektált kudarcra válik az én-létesítés (voltaképp tehát az önelrejtés) poétikájának újbóli megerősítőjévé.

⁴ KULCSÁR-SZABÓ, *I. m.*, 84.

⁵ Újabban Bednatics Gábor és Eisemann György is hangsúlyozta, hogy már a romantikában sem magától értetődő a líra „személyhez köthető alanyiságának” (Eisemann), a személyesség visszaigazolhatóságának képlete. Vö. BEDNATICS Gábor, *Kerülőutak és zsákutcák*, Ráció Kiadó, Budapest, 2009, főleg: 181–186; EISEMANN György, *A későromantikus magyar líra*, Ráció Kiadó, Budapest, 2010, itt: 54.

⁶ LŐRINCZ Csongor, *Bevezetés: a líra medialitásáról* = Uő., *A líra medialitása*, Anonymus, Budapest, 2002, 17.

⁷ „A »lírai én« grammatikai természete lényegében tehát pontosan azt a személyességet törli, amely létrehozta, ennyiben sokkal inkább személytelen, mint személyes.” KULCSÁR-SZABÓ, *I. m.*, 124.

⁸ Az írott szöveg énjének beszédhelyzete a líra esetén „egyszerre tételezi az »én« megalkotását és eltávolítását saját magától”. LŐRINCZ, *I. m.*, 17.

Amennyiben a modernség szubjektumképletének említett rögzíthetlensége képezi az interpretáció kiindulási pontját, a későbbi kötetcímmé is emelt *Szeretném, ha szeretnének*⁹ olvasatáról annál kevésbé választható le a vers egykorú hatástörténetének mégoly rövid felidézése. Erre az szolgálhat magyarázattal, hogy az 1909. június 20-án a nagyváradai Fekete Sas emeletén felolvasott, némiképp szokatlanul személyes hangvétellű költeménynek a hallgatóságra gyakorolt katartikus hatása – a beszámolókat egybehangzó véleménye alapján – aligha függetleníthető a szerzői jelenléttől.¹⁰ Ugyanakkor azok is evidens módon a költő felé „meghosszabbíthatóknak” vélték a vers vallomások beszédmódját, akik nem részesültek a sajtóosan szuggesztív előadásmód jelenlét-élményében. Mindez azért különös, mivel a megmutatkozni vágyás performatív aktusának, mintegy színre vivődésének bizonyos értelemben joggal tekinthető felolvasás, az alkotói prezencia hiányában az írott szöveg olvasása ismételtén a befogadói hangkölcsonzés mozzanatára hárul, ami éppoly kétségessé teszi magát a „megmutatkozást”, annak sikerességét, mint ahogy az tulajdonképpen az én által a versben (ráadásul, ahogy látni fogjuk, pontosan az „ének”-kel mint költői önszínrevittel kapcsolatosan) elmondásra is kerül. Ám nem pusztán a vallomástevő illetén retorikai „megbízhatatlansága” maradt érthető módon figyelmen kívül Boncza Berta és a magányban mint antropológiai állandóban a társiasság élményére találók sokaságában¹¹ alapvetően afirmatív reakciójából, hanem számos – a későbbiekben részletezendő – kontextuális tényező mellett egy olyan korábbi Ady-vers emlékezete is, amely nem más, mint alkotó és költemény (azaz két-féle típusú én-prezencia) távolságát mutatja fel meglehetősen látványos eszközökkel.

Az *Illés szekerén* (1908) kötetben megjelent *Új könyvem fedelére* azon, explicitté nem tett bizonyosság ellenére is a vers szerzőjétől való elidegenedése mellett hozhat fel érveket, hogy a költemény a rögzítettségről, az énről való leválásról referáló alaphelyzete („Hogy itt vannak egy könyvben, holtan, / Nyomva, befűzve, azt se tudom, / Hogy vajjon őket én daloltam?”) amolyan pszeudoproblematikaként tételeződik a cím távlatában. A birtokos személyranggal ellátott, ilyen módon az énhez mint alkotóhoz tartozó könyv és annak „fedele” (rajta értelem-

⁹ A vers a Nagyváradai Napló 1909. június 22-i számában jelent meg először. Vö. *Ady Endre összes versei IV.*, s. a. r. N. PÁL József, JANZER Frigyes, NÉNYEI SZ. Noémi, Akadémiai – Argumentum, Budapest, 2006, 133; 502.

¹⁰ Bölöni György visszaemlékezése szerint a vers utáni reakciók önmagukért beszéltek. „Mikor ezt a melegséget és megértést esdő önvallomását befejezte, a mellettem álló Gulácsy Lajos, mint egy alvajáró indult meg Ady felé, vállára borult és zokogva felsírt.” BÖLÖNI, *I. m.*, 301. A megindító történet példaértéke szempontunkból a többféleképp (részvétként, afirmációként) értékelhető gesztus szerzőre irányultságában keresendő: a szöveg hatása ugyanis ekkor már elválaszthatatlan a vallomásként értett vers (a költői jelenlét által szavatolt) őszintesége keltette felforgató élményétől.

¹¹ Ismeretes, Ady későbbi felesége tizenhat évesen, a svájci internátusból jórészt ennek a versnek a hatására kereste föl levélben a költőt. „Végre egy szobafogságos délután a kezembe került a könyve is. Nem jutottam tovább a *Szeretném, ha szeretnének* kötet prológusánál aznap délután, mert ez a sohasem hallott erejű kúrta olyan bánattal bűgött tizenhat évem zavarába, hogy hirtelen, élön és szenvedőn, mint egy óriási seb tárult elém a zseni szegény, értünk pusztuló, árva szíve.” *Emlékezések Ady Endréről V.*, s. a. r. KOVALOVSKY Miklós, Akadémiai, Budapest, 1993, 21–22. A másik híressé vált reakció Franz Kafka nevéhez fűződik, aki fordításban olvashatta a verset barátja, Robert Klopstock jóvoltából. „Egyet s más nem értek, ám az egészet jól tudom, hova tegyem, és – mint ilyen esetekben mindig – boldog vagyok, hogy ez a költő élt, él, s valami módon rokonává tesz – »...rokona...nem vagyok senkinek...« írja, íme, ebben is rokonok vagyunk.” Franz KAFKA, *Naplók és levelek*, szerk. GYÖRFFY Miklós, Európa, Budapest, 1981, 737.

szerűen a szerző *nevével*) épphogy rögzíti ugyanis annak tudását, amelyről az én a vers tanúsága szerint megfelelkezni látszik. Mégis, a folytatás világossá teszi, hogy az eltávolodás tapasztalata nagyon is kézzelfogható a líra mediális transzformációja felől nézve: hiába áll minden bizonnyal a szerzőség biztosítékaként a könyv borítóján az alkotó neve, a versek írottá, voltaképp holt anyaggá válásával megszűnik az őket létrehozó élet és írás közvetlen összeköttetése. Az életet mintegy elimináló verseskönyv mint tárgy aligha véletlen, hogy – a fedél metaforikus azonosíthatóságán keresztül, rajta ugyancsak a „birtokos” nevével – akár a koporsó képzetét is felidézheti, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a vers vége a költemények megírójának bűnhődését mutatja fel. Az ént holt anyaggá alakító könyv motívuma a lírai én hanghoz juttatásának szempontrendszeréhez is lényeges válaszokkal szolgál. A kezdő sorok azt mutatják, az olvasás aktusa valójában mindig én és beszélő különbségét teszi láthatóvá, melyet a korábbi költői nyelv meghaladásának kézenfekvő, ám annál kevésbé meggyőző magyarázata sem helyezhet hatályon kívül.¹² A beszélő kilétének effajta elbizonytalanítása akkor sem feledhető, ha a költeményben aztán a vers–élet kapcsolat alapképlete alapján, a verseket előhívó „fájdalmak”-ra (tehát nem közvetlenül a versírásra magára) való emlékezés folytán végül mégiscsak helyrebillen az önnön alkotói mivoltában elbizonytalanodó én paradox szituáltsága (amelyben tehát egy, a szerző nevét ugyancsak hordozó felületre – a könyv fedelére – törtéző egyfajta dedikációként felfogható ráírás – „Új könyvem fedelére” – aktusa közben kérdőjeleződik meg szöveg és alkotó összetartozása), és a vers a szerzőség elismerésével zárul. „De én voltam, óh jaj, én voltam / Szülőtök vad, borús, új dalok / És én már régen meglakoltam.”

Az eredetileg címmel, majd prólógussá emelve cím nélkül szereplő *Szeretném, ha szeretnének* legizgalmasabb interpretációs kihívása ugyancsak a megnyilatkozó kilétét övező rögzíthetlenség artikulálása. Noha sikerét, említettük, mindenekelőtt alighanem a „közös nevezőre” hozott idegenségérzés, a mindenki számára ismerős egyedüllét tapasztalatának, a magányt érzékletes módon rokonsági elvvé avató tartalmának köszönhette, poétikailag mégis azok a pontok válhatnak érdekessé, amelyek ellenállnak az azonosulás eme antropológiai olvasatának. Az előversként kiemelt pozícióba hozott költemény a feltárulkozás performatívumának jegyében az őszinteséget (ami nemcsak hogy – a magányhoz hasonló – szerepként tételezhető, ám de Man óta tudvalevő, nyelvileg nem is igazolható)¹³ mintegy színre vivő retorikájának köszönhette, hogy olvasói (és természetesen hallgatói) nehezen voltak képesek biográfiai és lírai én differenciáját az értelmezésben érvényre juttatni. A (némi túlzással) a „könyv fedelére” írott vers esetén ugyanis hangsúlyozottan vet számot a befogadás az aláírásként tekinthető szerzői név hitelesítő funkciójával, melynek során a szöveg „hangját” a név által helyettesített szubjektum sajátjaként ismeri (f)el. Nem mellékes azonban ebből a szempontból, hogy a név – derridai értelemben – mindig hiányjelölő is egyben: mint jel a helyett áll, ami (aki) éppen nincs jelen, így a tulajdonnév abszolút denotatív funkciója az ellen-

¹² „De lezáró gesztus, bizonyos távolságtartás is kifejeződik ebben a versben a *Vér és arany*-korszakával szemben. Mintha már túl is volna azon a poétikai »állapoton«, amelynek jegyében megjelent kötetének motívumai születtek.” Vö. *Ady Endre összes versei III.*, s. a. r. KOCZKÁS Sándor, KISPÉTER András, Akadémiai – Argumentum, Budapest, 1995, 496.

¹³ Vö. Paul De MAN, *Az olvasás allegóriái*, ford. FOGARASI György, Magvető, Budapest, 2006, 323–349.

tétébe fordul.¹⁴A líra medialitása tehát már rögtön az első sorok olvasását megelőzően leleplezni látszik annak illúzióját, hogy a vers – miként az a költeményben egyfajta (innen nézve hiábavaló) vágyként vagy intencióként majd megfogalmazódik – az én megmutatkozásának médiuma tudna lenni. Annál is inkább, mivel az őszinteség performatívuma eleve feltételezne egy olyan kijelölhető entitást, amelyhez – noha, az imént láthattuk, sosem igazolható módon – hozzárendelhető volna, így az ént megalkotó/távolító lírai beszéd kezdettől a megszólaló megbízhatatlanságát implikálja.

Az én destabilizációját előkészítő versbeszéd ráadásul többszörös önidézetként tétéleződik az első versszakban, tovább nehezítve a lírai én egyértelmű hanghoz juttatását: nemcsak az *Új versek* prologusának önbejelentő passzusait („Góg és Magóg fia vagyok én”) látszik érvényteleníteni,¹⁵ hanem a „vallomás” egyszersmind az egyik első kuruc-vers, a *Bujdosó kuruc rigmusa* sorait parafrázálja („Se barátom, se testvérem, / Se bánatom, se reményem”), ami a szerepvisek egyik sajátos formájaként¹⁶ minthogy eleve nem egykönnyen stabilizálható beszédhelyzetet hoz létre, így az én láthatóvá tételét előrevetítő kötetkezdő vers kijelentéseinek meglehetősen nehéz megbízható jelentést tulajdonítani.¹⁷ Ellenben még ha úgy is tűnhet, a szerzői én – a versbeszéd konfesszió-jellege ellenére – törlődik a költemény horizontjából, és a főként romantikus önfelmutató poétika helyett ismételten Ady ismerős, különféle álarcok mögé bújtatott szubjektumképlete aktivizálódik, az *ének* („én-ek”) versvégi önreferens deixise („Ezért minden: önkínzás, ének”) ismételten összezavarja a konzekvens olvasatot feltételező befogadót. Ebből a perspektívából ugyanis aligha evidens már, pontosan *melyik* (biográfiai vagy lírai) én megmutatkozásáról is volna szó a szövegben, lévén az mind az én-elrejtő, köztudottan „titokszerű” lírai beszélő esetleges (ön)leleplezése, mind az általa szükségképp háttérben maradó, a költői alakmások mögül sosem felmutatható szerzői individuum explicitté tétele iránti vágy kifejeződése felől jelentésteltetté válhat.¹⁸ Aligha lehet kérdéses ennek az összefüggésnek a fontossága, hiszen az első versszak (mellesleg szigorú értelemben dezantropomorf, egyetlen létező leírására sem alkalmas) felnagyított egyedüllete egyfajta univerzális antropológiai alaptapasztalat szerint egyrészt minden ember „rokonává” teszi a beszélő alanyt, másrészt viszont a magány (ami a líratörténet egyik konvencionális

¹⁴ Vö. Jacques DERRIDA, *Esszé a névről*, ford. BOROS János, CSORDÁS Gábor, ORBÁN Jolán, Jelenkor, Pécs, 1995; ANGYALOSI Gergely, *A név és az aláírás problematikája Jacques Derrida műveiben* = Uő., *Kritikus határmezsgyén*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999, 16–28.

¹⁵ Vö. *AEÖV IV.*, 504. Más kérdés, hogy a *Góg és Magóg fia vagyok én* esetén is azt láthatjuk, az öntanúsítás eme felnagyított retorikája, az eredet effajta kijelölése nem válik a szubjektum problémamentes instanciájává.

¹⁶ Vö. KULCSÁR-SZABÓ, *I. m.*, 82–93.

¹⁷ A kurucok szövegvilágát „kihallgató”, átsajátító-recitatív beszéd *idézőjének* bizonyuló *Szeretném, ha szeretnének* a gyakran paródia tárgyává tett ismétlődő sorokban maga is felhívja a figyelmet saját, a népdalok hagyományát idéző citátum-jellegére is, a szöveg identikusságát tehát számos poétikai-retorikai mozzanat eleve gátolja. Vö. BEDNANICS, *I. m.*, 90.

¹⁸ Nem túlzás azt feltételezni, ez az eldönthetlenség is közrejátszott, akár tudattalanul, az említett, Ady felé irányuló, szokatlan gesztusok sorában: a költészetben felmutatott általános, mélyen emberi iránti fogékonyság, másfelől az eközben kifejezetlenül hagyott szingularitás költői tragédiája felett érzett részvét távlatából egyaránt motiváltnak tűnhet Gulácsy és Boncza Berta szóba hozott reakciója.

szerepe)¹⁹ a megláthatatlan, a hétköznapi érzékelés számára elérhetetlen lírai identitás meghatározásaként, tehát a „minden embertől” való elhatárolódásként egyaránt tételeződik. A társiaság és, mondhatni, a társtalan, gőgös költői öntudat tehát éppúgy helyet kaphat a *Szeretném, ha szeretnének* olvasatában, melynek többirányú értelemlehetőségei jórészt a költészet és az élet színre vitt ambivalens viszonyából erednek: a kettő összetartozása, „rokon-sága” és eredendő mássága egyszerre artikulálódik az Ady-versben.²⁰

Jól mutatják mindezt a második és harmadik versszak – az első szakasz felnagyított idegenségélményére válaszként adott – ellentmondásos szövegutasításai. Míg előbbiben az én az emberiség részeként ismer önmagára („Vagyok, mint minden ember”), kitüntetett individuális sajátosságai, melyek hangsúlyozottan az elrejtettség költői misztériumának metaforáival („fenség, / Észak-fok, titok, idegenség, / Lidérces, messze fény”) írónak le, valójában tehát egy általános nem-fogalom keretei között oldódnak föl, addig az utóbbiban éppen a kikülönülés, az önfelmutatás (ami pedig a minden embert egymás rokonává tevő hétköznapiság hátrahagyása által lehetséges) vágyát szólaltatja meg – immár a „felsőbbrendű” költői identitás horizontjából. Azt láthatjuk tehát, a vallomáslíra jellegzetes beszédmódját a beszélő megbízhatatlan pragmatikai helyzete nem engedi rögzülni: a másik általi szeretve-lenni hétköznapi tapasztalatát a költészet misztériumának önreflexív utalásai írják minduntalan fölül. A költői értelemben vett kitüntetettség, kikülönülés paradoxona mutatkozik meg e struktúrában: a magány feloldásának antropológiai igénye ekkor ugyanis éppen a többiekhez tartozás felszámolásával, az arra való vágyakozással történhet csak meg („De, jaj, nem tudok *így* maradni” – azaz a minden emberre érvényes idegenség állapotában), tehát az egyedüllet tragédiája a szubjektumot költői alakváltozatok sokaságába író alkotói nézőpont számára egy másfajta társtalanságban kell, hogy folytatódjék. Mégpedig azért, mert amint az individuum a „titokszerű”, kiismerhetetlen költői alakmás maszkját ölti magára, a lírai én által eltakart empirikus én megmutatkozása, „láthatóvá” válása a megszólalás pillanatában, az énként tételeződő hang létesülésével, versbe íródásával rögtön fel is számolja önnön meglátásának lehetőségfeltételét, magyarul a lírai én maga von szükségszerűen akadályokat saját „eredetének” érzékelhetősége elé. Alighanem az a feloldhatatlan, mediális természetű jelenség mutatkozhat meg a költeményben, hogy a versben megszólaló hang, minthogy sosem látható, fenomenalizálható annak kibocsátója, szükségszerűen közvetítettségben, az olvasóval való dialogikus viszonyban kell, hogy megképződjék, ekkor azonban az én egyszersmind el is különbözik önmagától.²¹ A csak hallható (vagy írottként látható) beszélő minden bizonnyal a kétféle én azonosíthatatlanságát, az egyedi hang illúzióját mintegy elismerve hangsúlyozza a látás általi megpillantás hiábavaló vágyát („Hogy látva lássanak”): (empirikus) én és monológja közötti feloldhatatlan távolság nem engedi az éneknek nemcsak hangként, hanem lát-

¹⁹ KULCSÁR-SZABÓ, *I. m.*, 90–91.

²⁰ A versben-lét mindennapisága és a mindennapok költőisége, ami a lírikus létezését kitüntetetté teszi, óhatatlanul emlékezetünkbe idézheti Ady egyik korábbi, még az ős Kaján kilétét érintő meghatározása kapcsán tett megállapítását élet és költészet tükörszerű viszonyáról: „Egyszer, beszélgetés közben, hirtelen orvkérdésként (mert Adyt fárasztotta a poézisáról beszélni) vettem oda Adynak: ki az ős Kaján? – Ady gyorsan rávágta a feleletet: »az Élet vagy ha úgy tetszik: a Költészet«. – Akkor hirtelenül nem értettem a kapcsolatot, pedig egy költő szájából igen érthető felelet volt: igazi költőnek az Élet: költészet és a költészet: Élet.” FÖLDESSY Gyula, *Ady minden titkai*, Magvető, Budapest, 1962, 69.”

²¹ Vö. LŐRINCZ, *I. m.*, 17.

ványként történő megképződését. Azért is fontos rögzítenünk a megmutatkozás általi valakihez tartozni vágyás mozzanatának többirányú értelmezhetőségét, mivel a záró szakaszban még hangsúlyosabban kerül előtérbe a láthatóvá válás költői és hétköznapi olvasatának interferenciája.

A megmutatkozás magyarázatát a lírikus diszkurzív pozíciója felé is megnyitó első sor („Ezért minden: önkínzás, ének:”) különös nyomatékkal mutatja fel az olvasásra váró írott szöveg medialitásából fakadó, előre nem rögzíthető jelentések játékát. A kettőspont általi kétszeres szegmentálásnak, valamint az „ezért” és a „minden” elemek poliszemiájának köszönhetően nem egyértelmű ugyanis a költői beszédként, vagyis a vers szinonimájaként értett *ének* és az (első pillantásra kissé túlhajszolt romantikus toposznak tetsző) *önkínzás* relációja. Ez mindenekelőtt az „ezért minden” szintagma jelentésétől függ: amennyiben az előző szakaszra adott indoklásról beszélhetünk (tehát: „ezért, ennek okán történik minden, amiről korábban szó volt”), úgy az „önkínzás” és „ének” közt kapcsolatos a viszony, ellenben ha az első, olvasást megakasztó írásjel annak hagyományosan magyarázó funkcióját aktivizálja, akkor a mindenségként értett „minden” *definíciója* lesz a két szóban forgó elem, így akár a kettő különeműsége is indokolt lehet (a sor olvasata ebben az esetben: „vagyis, a mondottak fényében minden, ami van, önkínzás, ének”). Mindez azt is jelenti, e többértelműség szerint az utolsó strófa egyszerre lehet az első három versszakra adott magyarázat és az azt megelőző szakasz – a költői értelemben vett megmutatkozás hiábavalóságát állító – belátásainak következménye. Ha az első sort ennek alapján olvassuk, úgy nemcsak szemantikailag, hanem az imént említett szegmentálás miatt grammatikailag is lehetővé válik az „ének” *én-ek-ké* történő felbontása. Az ének mint vers poliszemiájának eme interpretatív „helyzetbe hozása” nem pusztán azért nem tekinthető önkényes dekonstrukciós elemzési mozzanathoz, mert a megelőző szakasz éppen a versben megszólaló lírai én szükségszerű (az identikus hang illúzióját cáfoló) ének-be íródásával hangsúlyozza a vallomásos líra funkcióvesztését, hanem mert eközben úgyszólván Ady egész költészete, nem beszélve az ezzel a kötetrel útjára induló kuruc-versekről,²² maga is az élet olvashatóvá (még inkább olvashatatlaná) tételével hívja fel magára a figyelmet.

A kétféleképp is interpretálható „ének” mint vers (ami tehát konkrét – anagrammatikus – és metaforikus értelemben is magában foglalja az *én-ek* sokaságát) ugyanakkor új távlatot is nyithat a két elem szemantizálásában. Amellett, hogy mellérendelő viszony révén a *minden*-nel azonosított *önkínzás* és *ének* valóban értelmezhető a versírást szenvedésként felfogó romantikus toposz szerint, ezalatt az „én-rejtő” költői gyakorlatra tett utalás által a rejtőzködés „kényszerű” aktusa immár valóban *önkínzássá* nőhet, hiszen így nem más, mint az önmaga lényegét jelentő szerepjátszás, az én-lírát meghaladni vágyó programszerű költői magatartás lesz a megmutatkozás akadályává. (Eme feloldhatatlan ellentmondást másként megfogalmazva: a megmutatkozás kényszerűsége – „De jaj, nem tudok így maradni” – a költői én általi eltüntetés mediális szükségszerűségével kapcsolódik össze.) Vagyis a másik felől érkező szertet gátjává pontosan az a megváltozott, a kikülönülésen, a tradicionális líra elutasításán alapuló költészetfelfogás válhat, ami az ént birtokolhatatlanként, hozzáférhetetlenként tété-

²² E verscsoport kapcsán annyi megjegyezhető, hogy e szereplíra a „történelemből kibontott énalakzatok” közbejöttével problematizálja a megszólaló én kijelölhetőségét, és távolítja el magától a vallomásos alanyi líra bevett műfaji eljárásait. Vö. EISEMANN György, „Mégis új...” *A romantikus költészet modern retorikája Ady lírájában = Iskolakultúra*, 2006/7–8., 14.

lezi, lévén nem mutat vissza annak megalkotójára.²³ Meglehet, a cím nem identikus szöveg-beli ismétlése is ennek felismerésére mutat rá: nem is annyira a „ha-hogyha” variáns alig érzékelhető eltérése itt a számottevő (habár a „hogyha” valamivel talán hangsúlyosabban fejezi ki a kívánságnak az én által uralhatatlan feltételekhez való kötöttségét), hanem hogy a vers- és kötet cím módosításával a lírai én *beszédévé* válik a szóban forgó rész, és ilyen módon – látványosan nem-idézetként funkcionálva immár – nem mutat vissza a *Szeretném, ha szeretnének* című vers és kötet szerzőjére.

Azt láthatjuk tehát, csakis úgy lehet önmagával azonos, identikus az én (és apellálhat a valakihez való tartozás megvalósulására), hogy *én-ek* sokaságába szóródik szét, ám ekkor egyszersmind felismerhetetlenné is válik, azaz végeredményben saját létre-jövése okozza a másik általi szeretet kívánalmának teljesíthetetlenségét. Az önfelmutató költői tradíción túli távlatból megszólaló *Szeretném, ha szeretnének* esetén a hétköznapiságból történő kikülönülés vágya szükségképp a költészet *börtönszerűségébe* záródik, s így – némileg hasonlóan Babits nevezetes versének, *A lírikus epilógjának* alapkonfliktusához – az én valóban önmaga lesz „maga számára börtön”.²⁴ Ady versében mindez azért is lényeges összefüggés, mivel az utolsó strófában e feloldhatatlan paradoxon a költészetre való (ön)reflexióban oldódik fel. A vers történéseinek magyarázatát ugyanis az ismételt kettőspont után éppen a kötet cím (noha „torzított”, nem szó szerint) visszhangzó szavaiban találjuk meg („Szeretném, hogyha szeretnének”), egy új, „én-létesítő” verseskönyvnek az előhangjáról lévén szó, mintegy magával a költészettel adva választ a „szeretetre” önmaga versbe írottóságánál fogva hiábavalóan áhítózó én tragédiájára.

Az idegenség, a sehova se tartozás a „költőileg lakozó” embernek válik tehát a mértékévé. Ennek fényében a megmutatkozás csakis akkor lehetséges, ha eltekintünk a valóságot és a műalkotást elválasztó határvonaltól, versbéli és biográfiai én különbségétől. Ám az önmaga meghaladását célul kitűző vágy „sejtése” Babits, kötetben ugyanebben az évben, 1909 májusában (tehát néhány hónappal a *Szeretném, ha szeretnének* kötet előtt) megjelent verséhez hasonlóan itt is „csalfának” bizonyul: csakhogy míg a korábbi költeményben a költői szubjek-

²³ Tanulságos felidézni Ady korai köteteket érintő önjellemezését, egyben az *Új versek* fordulatára adott egyfajta magyarázatát. A szeretet fogalma – a hétköznap és költői életteret látványosan differenciáló írás alapján – nem értelmezhető a valódi művészi tevékenység horizontjában. Helyét az öngazolást jelentő üldözöttség veszi át, ami – noha épp a szeretet ellentétéről van szó – mégsem helyezi hatályon kívül az egyféle elismerésként, „szeretetésként” értett admiratív viszonyulás elvi lehetőségét. „Majdnem kilenc évvel ezelőtt jött fel Debrecenből az írka alakú könyv, mely – tetszett. A húszéves diák már szkeptikus volt, s érezte, hogy a versei rosszak. A rossz versekért megveregették a vállát, s emiatt hosszú évekig nem mert verseket írni. Merre induljon az ember, ha olyan jeleket kap, hogy máris lecsücsülhet a jámbor költők kollégiumában? [...] Újak a vágyaim, új a sírásom, új a mámorom, új az örömöm. Mindezt megérdemlem, hogy agyonüssenek. Szívesen, mosolyogva várom testemmel az ütést. Lelkem a felkerekedett lelkek között van, s – nincsen itt.” ADY Endre, *Író a könyvről* = *Ady Endre összes prózai művei VII*, 111. Mindazonáltal, az első komolyabb támadásokat követő időszakon túl, nem sokkal a kínos duk-duk-ügy után aligha véletlen, hogy az életrajzi kontextus szavatolt bizonyos értelemben a beszélő – nyelvileg visszaigazolhatatlan – őszinteségéért, ekként a vers valóban olvasható volt a szeretetre, megértésre apelláló költő vallomásaként is.

²⁴ Más kérdés persze, hogy a költészet „börtöne” ez esetben a magárahagyottságot éppúgy kontextualizálhatja, mint a költői nagyság általi kitüntetettséget. Lehetséges tehát, hogy Ady azzal is sikeresen lépett túl a babitsi problematikán, hogy a versbe vetettségre nem pusztán rabsággként, hanem lehetőségfeltételként tekintett, a vers eldöntetlenségei ezt a kérdést nyitva hagyják.

tum lesz ama meghaladhatatlan „bűvös kör”, melyen túli megnyilatkozás elképzelhetetlen, az Ady-versben már az individuум megmutatkozása, annak vers általi visszatükröződése tűnik lehetetlennek. A két szöveg hangsúlyozottan rokon szubjektumelméleti problematikáját elnézve nem elképzelhetetlen, hogy a *Szeretném, ha szeretnének* szándékosan reflektál Babits *Levelek Irisz koszorújának* híres záró darabjára; az eredetileg 1903 júniusában²⁵ írott *A lírikus epilógjának* figyelmes és egyben kritikus olvasójaként, a nyitó kijelentés ellenére nagyon is hangsúlyosan „utódjává”, egyszersmind „boldog ősvé” válik ezzel a történő költői diskurzusnak. E párhuzam alapján az ismerhető fel, a beszélő újfent „önkörének” marad foglya azáltal, hogy a költészet általi önfeltárás éppen ellentmond a megfogalmazott vágyaknak („Szeretném magam megmutatni”; „Szeretném, hogyha szeretnének”), amennyiben a versben „megmutatózó”, olvashatóvá váló én sosem fenoménként, individuúmként, hanem pusztán grammatikai univerzáléként lesz látható. E belátás felől már kissé idejétmúltnak, naivnak tűnik a szolipszizmus rémétől fenyegetett Babits-vers alaphelyzete, minthogy épp arról van szó, nem más, mint az én nem képes saját versének hőse lenni, azaz önmagának megközelítéséhez nincsenek meg a lehetőségei, mert betűkbe íródva rögtön meg is képződik lírai és biográfiai én távolsága. Így azonban nem marad más, mint a „minden ember fenségéből” történő kikülönülés jelentette, versekbe, azaz énekekbe (*én-ekbe*) íródás „önkínzása”, ami ugyan az azonosíthatóságból fakadó megmutatkozás örömeivel nem szolgál, ám ahogy a későbbi feleség példája mutatja, a megsejtett magányos zseni öntudatának alapköve lehet.²⁶ Hogy az én önmagává válásának immár az ismeretlen, mindenkori másik a feltétele, azt az utolsó ismétlődő sorok fejezik ki félreérthetetlenül. Az alanyi beszédhelyzetből a vers végére a tárgygyá válás, a másik általi birtoklás vágyának artikulálásáig jutó én („Lennék valakié”) már nem azonos az önmaga által alkotott világ meghaladására, az éntől független megismerésre képtelen Babits-féle beszélő helyzetével: annak tárgyi mivolta – miként, ahogy láthattuk, az alanyi létmód sem feltétlenül problémamentes – korántsem *A lírikus epilógjának* evidenciáját ismétli meg („mert én vagyok az alany és a tárgy”). Pontosan azért, mert a versbeli megmutatkozás maga eleve bizonytalan retorikai történés (lévén az „ének” sikeressége éppen az én elrejtését, nem pedig felismerhetőségét feltételezi). Ugyanakkor, még ha a másik általi birtoklás, meglehet, a költői szereplés alapján irreális vágyódás is (ezt a szeretet nyomatékosított feltételes jellege – „Szeretném, hogyha szeretnének” – megerősíteni látszik), voltaképp annak esélye az egyedüli, ami az örökölt romantikus versbeszéd önfelmutatásáról lemondó lírikus számára – mint a megmutatkozás lehetősége – adódhat.

Összegezve a két vers párhuzamának fentebb vázlatosan kifejtett, Ady kötetnyitó versére nézve megfontolandó tanulságait, szembetűnő, hogy az én-líra örökölt nehézkedése, ami a hofmannsthal nyelvviszáltság által épphogy megérintett Babits-versben a gyanú szerint megszólal, Adynál voltaképpen már egy meghaladott nézőpontból kerül (noha még mindig eleven problémaként) felvetésre. Míg az előbbi költemény beszélője tehát az énről való leválás, az éntől függetlenedő beszéd (csalfa) vágyáról szól, utóbbi esetén már nem a verset betöltő én korlátozása, hanem a vers általi megmutatkozása fogalmazódik meg olyan kíváncsalmóként, ami azáltal bizonyít szemfényvesztésnek, hogy beszélője immár nem a vallomásos alanyi líra kódjait érvényesítő diskurzusnak rendelődik alá, hanem saját rögzíthetetlen, én-sokszorozó költői világának – és, ami mindebben a legfontosabb: a mindenkori olvasó tekintetének –

²⁵ Vö. RÁBA György, *Babits Mihály költészete*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 19.

²⁶ *Emlékezések Ady Endréről V.*, s. a. r. KOVALOVSKY Miklós, Akadémiai, Budapest, 1993, 21–22.

szolgáltatódik ki. A *Szeretném, ha szeretnének* mellett, hogy meglehetősen összetett módon képes megidézni, majd defigurálni az élménylira emlékezetét, látható tudatossággal vet szót valóság és költői világ távolságával, egy olyan teremtett univerzum előhangjaként szólalva meg, amely rögtön az első ciklus (*Esze Tamás komája*) első versein (*Ónd vezér unokája; Bujdosó kuruc rigmusa*) keresztül jelzeten csakis különféle maszkok interpretatív számbavételével engedi olvashatóvá tenni a kötetcímmé emelt szeretetre való vágyakozás evilági tapasztalatát.